

RECENZIJOS

doi: 10.15388/Baltistica.54.1.2382

Danguolė Mikulėnienė, **Lietuvių tarmėtyra: genėzė, raida ir paradigminiai lūžiai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai. Monografija**, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2018, 319 p.

Ambicingas Danguolės Mikulėnienės sumanymas parengti monografijų trilogiją „Lietuvių tarmėtyra: genėzė, raida ir paradigminiai lūžiai“ stebina apriėpties platumu ir gilumu. Pirmoji monografija „Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai“ neabejotinai yra sėkminga šio sumanymo realizacija. Projektuojamos dar dvi dalys – „Pregeolingvistinis ir geolingvistinis lietuvių tarmėtyros laikotarpiai. Vienamats XX a. lietuvių tarmėtyra: tyrimų tipai ir kryptys“ ir „Neogeolingvistinis laikotarpis. XXI a. lietuvių tarmėtyra: daugiafunkcis tarmėtyros modelis“, siekiančios „<...> atskleisti lietuvių tarmėtyros, kaip kalbos variantiškumo mokslinės paradigmos, tapsmą ir raidą lietuvių kalbotyroje“ (p. 9).

Kita vertus, stebėtis nėra ko. Sistemingas, nuoseklus modernios geolingvistinės mokyklos Lietuvoje kūrimas – fundamentalus projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje:

punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (2011–2013 m. atliktas holistinis tarmių tyrimas: parengta sociolingvistinių ir geolingvistinių tarmių tyrimų metodika, sukaupti garso įrašai iš 750 Lietuvos punktų ir lietuviškų salelių užsienyje, atlikta duomenų analizė), parengtas interaktyvus tarmių žemėlapis¹, išleistas XXI a. lietuvių tarmių atlasas, tyrimų rezultatai apibendrinti kolektyvinėje monografijoje². Užaugintas ir tebeauginamas mokslinis jaunuolynas: kiekvienam į rankas ir galvas po idėją, kryptį – dialektometrija, perceptyvioji dialektologija, tarminių žodynų rašymas... Paskui kolektyvinės monografijos³ su jaunaisiais mokslų daktarais ir

¹ <http://www.tarmes.lt/>.

² Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, Vilnius: Briedis, 2014.

³ Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mi-

kolegomis iš Lietuvos ir Latvijos. Taigi susikurta profesionali mokslinė laboratorija ir profesionalus tyrimų instrumentarijus.

„Daugiaserijinės“ monografijos I dalis atskleidžia tiriamosios istorijos pradžių pradžią: autorė ją apibūdina „kaip tarmėtyros pradžios ir pregeolingvistinį laikotarpį nuo XIX a. antrosios pusės iki XX a. pradžios trečiojo dešimtmečio pabaigos, kuomet, jos nuomone, „lietuvių dialektologija susiformavo kaip savaran-

kulėnienė, Agnė Čepaitienė, Laura Geržotaitė, *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017; Danguolė Mikulėnienė, Asta Leskauskaitė, Vilija Ragaišienė, Laura Geržotaitė, Nijolė Birgelienė, *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnekos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016; Danguolė Mikulėnienė, Ana Stafecka et al., *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / Atlas of the Baltic languages. Leksika 1 / Lexika 1 / Lexis 1: Flora* (kompaktinė plokštelė), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012; Danguolė Mikulėnienė, Ana Stafecka, Rima Bakšienė, Ilga Jansone, Rolandas Kregždys, Asta Leskauskaitė, Violeta Meiliūnaitė, Laura Geržotaitė et al., *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / Atlas of the Baltic languages. Leksika 1 / Lexika 1 / Lexis 1: Flora* (antras pataisytas ir papildytas leidimas), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, 2013.

kiška disciplina“ (p. 11). Tokį statusą autorė suteikia mokslo paradigmai, atitinkančiai tris būtinas sąlygas: 1) sudarytas kalbos variantų ploto žemėlapis, 2) parengtas klausimynas rinkti tarmių medžiagai, 3) sukurta tarmių klasifikacija (p. 12). Tačiau istorija pradeda ma iš toliau – nuo pat pirmųjų XVII a. spausdintų gramatikų, kuriose yra kalbos variantiškumo tyrimų aspektų. Pirminis monografijos stuburas – chronologija, bet ji nėra savitikslių: tarmėtyros faktai aptariami atsižvelgiant į tyrimų ideologiją ir metodologiją, sociokultūrinį kontekstą, darbų vertę. Profesionaliai derinamo istoriografinio tyrimo ir kruopščios aptariamų darbų lingvistinės analizės dermė atveria kokybiškai naują tarmėtyros istorijos lygmenį. Itin reikšminga, kad deskriptyviai aptariamojo laikotarpio tekstų peržiūrai, derinamai su sociokultūrinio, lingvistinio, tarptautinio konteksto analize, taikomi šiuolaikinės daugiafunkcės dialektologinės analizės principai.

Monografiją sudaro keturi skyriai.

Pirmajame skyriuje „Lietuvių kalbos ploto skirstymas: ikitarmėtyrinė tarmių nomenklatura ir kalbos norminimo scenarijai seniosiose gramatikose“ analizuojamas seniausias, ikitarmėtyrinis, etapas: pirmieji būdingųjų lietuvių kalbos tarmių požymių pastebėjimai ir mokslinė jų vertė; kalbinių, istorinių, mitologinių, archeologinių, etnografinių ir folklorinių tyrimų sinkretiškumas.

Tyrimas pradedamas senųjų Rytprūsių gramatikų tarmėtyrinių aspektų

analize. Regioninis variantiškumas minimas jau pirmojoje Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikoje (1653), tačiau jo minimas klaipėdiškių, kuršių, tilžėnų, ragainėnų, įsrutėnų, žemaičių, vilniškių, kauniškių tarmes šiandien identifikuoti problemiška, nenurodomos ir jų ribos. Kitų senųjų gramatikų autoriai – Kristupas Sapūnas (1673), Pilypas Ruigys (1745), Povilas Frydrichas Ruigys (1747), Gotfrydas Ostermejeris (1791), Kristijonas Gotlybas Milkus (1800) – tarmes skirstė įvairiai, dažniausiai remdamiesi to meto administraciniu skirstymu ir paskiromis kalbinėmis ypatybėmis. Monografijos autorė nesitenkina paplitusia nuomone, jog pirmųjų gramatikų kalbos variantiškumo pastebėjimai yra atsitiktiniai, – ji imasi detalios ryškiausių tarmių ypatybių, aprašytų pirmosiose Rytprūsių gramatikose, analizės – garsyno, kaitybos ir darybos, žodyno bruožų registro. Ši analizė parodė, kad tiriamosiose gramatikose jau skiriami pirminiai ir antriniai tarmių bruožai, akcentuojami šiuolaikinės geolingvistikos darbuose⁴, iškeliami vienos tarmės kaip rašomosios kalbos pagrindo idėja.

Senųjų Didžiosios Lietuvos gramatikų tarmėtyros aspektų tyrimas atskleidė menkesnį dėmesį kalbos variantiškumui,

taigi suponavo rašomosios kalbos pamato paieškas. Antai anoniminėje gramatikoje „Universitas Lingvarum Litvaniae“ (1737), parašytoje artima dabartiniams vakarų aukštaičiams šiauliškiams tarme, teigiama, kad ši tarmė yra priimta ir suprantama visoje Lietuvoje. XIX a. viduryje parašytoje, bet neišspausdintoje rytų aukštaičio Kazimiero Kristupo Daukšos gramatikoje, atspindinčioje savitą bendrinę kalbą, nurodomos aukštaičių ir žemaičių tarmės, besiskiriančios *ie, uo* ir mišriųjų dvigarsių *an, en* tarimu.

Žemaitiškiosiose gramatikose – anoniminėje (apie 1820–1830), Kaliksto Kasakauskio „Kalbrėdoje liežuvio žemaitiško“ (1832), Simono Groso rankraštyje (1835), Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos darbuose, Mikalojaus Akeičio „Gramatyka języka litewskiego“ (1890) – ryškėja bendrinės žemaičių kalbos nuostatos.

Išsami senųjų gramatikų apžvalga atskleidė takoskyrą tarp abiejų Lietuvių: regioninis variantiškumas ir kalbos norminimo tendencijos išsamiau apibūdinami Rytprūsių gramatikose. Tai iliustruoja autorės sudaryta 1 lentelė „Skiriamieji ir būdingieji fonetiniai tradicinių lietuvių (pa)tarmių požymiai, paminėti senosiose Mažosios Lietuvos gramatikose“. Pirmąkart lietuvių tarmėtyros istoriografijoje parodoma, kurie autoriai pirmieji įvardijo tarminį požymį. Šių požymių nomenklatūra išryškino Mažosios Lietuvos gramatikų nustatytų tarmių ypatybių svarbą ir išliekamą-

⁴ Johan Taeldeman, Polarisation revisited, in Frans Hinskens (ed.), *Language Variation – European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe*, Amsterdam: Benjamins, 2005, 233–248.

ją vertę: „jos tikusios ne tik Rytprūsių lietuvių patarmėms, bet iki šiol puikiai tebetinka [...] viso lietuvių kalbos ploto variantiškumui iliustruoti“ (p. 49).

Antrajame, apimtimi didžiausiame monografijos skyriuje „Lietuvių kalbos variantiškumo tyrimų perspektyvos XIX amžiuje“ atskleidžiamas tarmės kaip savarankiško tyrimų objekto sampratos susiformavimas. Šio etapo pradžią autorė sieja su istoriniais, politiniais ir kultūriniais Europos įvykiais, nacionalizmo idėjomis, pasklidusiomis Mažojoje ir carinėje Lietuvoje. Europoje besirandančios kultūrinės draugijos inspiravo lietuviškąsias – Rytų Prūsijos kultūrinę draugiją „Prussia“, Lietuvių literatūros draugiją, pasiryžusią tirti nykstančią lietuvių kalbą, dvasinę ir materialiąją kultūrą. Šioje draugijoje dalyvavo iškiliausios Europos, Rusijos ir Lietuvos mokslo asmenybės – Adalbertas Becenbergeris, Karlas Brugmanas, Augustas Fikas, Augustas Leskynas, Georgas Neselmanas, Janas Boduenas de Kurtenė, Adamas Briukneris, Janas Karlovičius, Filipas Fortunatovas, Ferdinandas de Sosiūras, Antanas Baranauskas, Jonas Basanavičius, Kazimieras Būga, Vilius Gaigalaitis, Aleksandras Kuršaitis, Vydūnas ir kiti. Kalbos klausimai tuomet paprastai būdavo įtraukiami į plačius etnografinius, mitologinius, istorinius, geografinius klausimynus, tačiau sukaupta lietuvių tarmių medžiaga turėjo ypatingos reikšmės lietuvių tarmėtyros raidai.

XIX a. viduryje, autorės nuomone, apie 1852 m., pagal Europos šalių ir Ru-

sijos tyrėjų ekspedicijų praktiką prasi-dėjo užsienio mokslininkų kelionės po lietuvių kalbos plotą. 2 lentelėje „XIX a. II p.–XX a. I p. mokslininkų kelionių po lietuvių kalbos plotą ir per jas surinktos medžiagos pagrindu parengtų publikacijų chronologija“ stropiai suregistruota ekspedicijų informacija – kelionės laikas, vieta, rezultatų aprašai, pradedant Augustu Šleicheriu ir baigiant Christianu S. Stangu (20 tyrėjų). Patikslintas Ferdinando de Sosiūro, Antuano Mejė lankymosi Lietuvoje laikas ir vietos. Monografijos autorė išsamiai aprašo kiekvieno tyrėjo ekspedicijas ir jų rezultatus, pateikia įdomių faktų, pasakojimų apie šias vargingas keliones – „vietinės valdžios įtarumą, buities skurdą ir nepriteklus“, vietinių gyventojų nepasitikėjimą (p. 65).

Remdamasi tyrėjų kelionių duomenimis ir rezultatais, autorė apibendrina XIX a. lietuvių kalbos variantiškumo tyrimus, išryškindama skirtį tarp kalbos kaip etnografinių tyrimų dalies ir kalbos kaip savarankiško tyrimų objekto. Ekspedicijų medžiagos analizė parodė, kad pirmajai krypčiai atstovavo Stanislovas Mikuckis, Julijanas Kuznecovas, Adalbertas Becenbergeris, Eduardas Volteris, antrajai – Augustas Šleicheris, Leopoldas Geitleris, Adalbertas Becenbergeris⁵ ir Frydrichas Kuršaitis. Taigi autorė atskleidė kalbos (tarmės) kaip sa-

⁵ Autorė abiem kryptims priskiria Adalbertą Becenbergerį dėl plačios mokslinės veiklos – lingvistikos, archeologijos ir etnografijos (p. 102).

varankiško tyrimo objekto gimimą Rytprūsių Lietuvoje (24 paveikslas, p. 102).

Kitų šalių mokslininkų ekspedicijos lėmė to meto tarmėtyros tarptautiškumą ir europinį tyrimų lygį. Pasirodė pirmieji lietuvių kalbos ploto žemėlapiai, skiriamųjų tarminių požymių aprašai. Autorė analizuoja šiuos aprašus, kritiškai ir objektyviai vertindama kiekvieno tyrėjo tarmėtyros darbus – Augusto Šleicherio nurodytus Rytprūsių lietuvių aukštaičių ir žemaičių skiriamuosius požymius, Frydricho Kuršaičio Prūsijos lietuvių kalbos ploto skirstymą, Adalberto Becenbergerio itin tikslus Prūsų Lietuvos tarmių aprašus, Stanislovo Mikuckio paminėtas Lietuvos ir Baltarusijos tarmines ypatybes, Jono Juškos kelių lygmenų – fonetikos, morfologijos, leksikos – skiriamuosius tarmių požymius, Jano Karlovičiaus fonetines ir fonologines carinei Rusijai priklausiusių lietuvių tarmių ypatybes. Autorė išvelgia naują tarmėtyros etapą – „nuo ankstesnių pasirinktų tarminių ypatybių, atsispindėjusių ir senosiose XVII–XVIII a. gramatikose, XIX a. antrojoje pusėje pereinama prie bendresnių, būdingų ne vienai kuriai (pa)tarmei ar šnektai, o didesnei lietuvių kalbos ploto daliai“ (p. 119).

Sistemiškesnis tarminių požymių identifikavimas sudarė prielaidas pirmosioms tarmių klasifikacijoms: dvinariam modeliui – Augusto Šleicherio *žemaičiai ir aukštaičiai*, Frydricho Kuršaičio *žemaičiai (pietų ir šiaurės) : aukštaičiai (vakarų, rytų, pietų)*, Kazimiero Jauniaus *žemaičiai (šiaurės ir pietų vakariečiai,*

pietų rytiečiai) : aukštaičiai (vakariečiai, viduriečiai, rytiečiai), trinariam modeliui – Filipo Fortunatovo, Viktoro Poržezinskio *žemaičiai : Vidurio lietuviai : Rytų lietuviai*, Antano Baranausko *Žemaičiai : vakariečiai (žemiečiai ir pietiečiai) : rytiečiai (pirmieji–šeštieji)* ar daugianariam Jono Juškos modeliui – *žemaičiai : Prūsų lietuviai : ariogališkiai : Rytų lietuviai* (žr. 13 lentelę p. 155). Monografijos autorė mano, kad pirmosiose klasifikacijose jau matyti geolingvistinių bruožų: neretai (pa)tarmių plotus skiria natūralios geografinės ribos, klasifikacijos orientuojamos tikslesne horizontaliąja kryptimi VAKARAI : RYTAI.

Monografijoje daug dėmesio skiriama Jono Juškos ir Antano Baranausko tarmėtyriniais darbais: detali jų analizė leidžia naujai vertinti šių tyrėjų nuveiktus darbus, atradimus ir pačias asmenybes. Danguolės Mikulėnienės mokinės Lauros Geržotaitės tyrimas⁶ ir Baranausko klasifikacijos vizualizacija (žemėlapių sukūrimas) atskleidė, kad beveik visi rusiškame apraše suformuluoti skiriamieji tarmių požymiai yra gana tikslūs.

⁶ Laura Geržotaitė, *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Lietuvių kalbos institutas, 2016; Laura Geržotaitė, Geolingvistinė Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos analizė, in Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, 133–165.

Trečiajame skyriuje „Programiniai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios projektai“ aptariamos dvi autorės nustatytos XIX a. pabaigos lietuvių dialektologijos kryptys – etnografinė ir jaunagramatišką.

XIX a. antroje pusėje visoje Europoje tyrinėjamos tarmės. Lietuvių kalbos tyrėjai ima skelbti tarminių tekstų rinkinius su monografiniais tarmių aprašais. Pirmiausia knygos autorė pristato Filipino Fortunatovo ir Vsevolodo Milerio lietuviškų dainų, surinktų Suvalkų gubernijos Kalvarijos valsčiaus Tr(i)obiškių ir Juniškių kaimuose ir apylinkėse, rinkinį ir Liudvinavo apylinkių šnektos aprašą, kuriame ši aukštaitiška tarmė Fortunatovo gretinama su pietine Rytprūsių lietuvių tarme, Šleicherio laikoma normine. Tokį metodologinį požiūrį autorė vadina jaunagramatikių tradicijos plėtojimu. Šio monografinio aprašo sandara tipiška tiems laikams: įžanginis straipsnis apie lietuvių dainas, trijų dalių – fonetikos, fleksijų ir žodžių darybos – šnektos aprašas, kelios sintaksės pastabos knygos gale. Pirmąją lituanistinę jaunojo Fortunatovo publikaciją autorė vertina kaip jaunatvišką ir jaunagramatišką, bet priduria, kad tai „nėra vien tik aklas jaunagramatiškųjų pažiūrų ir darbų kopijavimas“ (p. 163): jame, Michailo Petersono žodžiais, matyti „naujas tarmių analizės metodas – kaupti ir analizuoti ištikus tarminius tekstus (įrašus) kaip visumą, o ne paskiras jų tarmines ypatybes“ (p. 163). Toliau pristatomi Augusto Leskyno, Karlo

Brugmano Vilkyškių ir Garliavos apylinkių tekstai su aprašais, kurie, autorės nuomone, nepagrįstai vėlesnių tyrėjų nebuvo nagrinėti ir neįvertinti, Roberto Gotjo Buivydių tarmės aprašas, Kleopo Jurgelionio studija „Panemunėlio tarmės fonetika“.

Kitas, autorės nuomone, labai svarbus aptariamąsios epochos faktas – pirmojo lietuvių kalbos klausimyno pasirodymas. Jo sudarytojas Eduardas Volteris – viena ryškiausių figūrų lietuvių dialektologijos istorijoje: tarminės medžiagos rinkėjas ir sistemojantis, vienas iš pirmųjų chrestomatijų sudarytojas. Klausimyne pateikiami fonetikos, morfologijos ir leksikos klausimai rodo aukštą lietuvių kalbos ir tarmių išmanymo lygį ir sinchronijos, ir diachronijos požiūriu. Autorė apgailestauja, kad šis klausimynas tebėra plačiau neaptartas, nors jo reikšmė akivaizdi. Antai Volterio klausimyno ir Kazimiero Jauniaus aprašo sugretinimas rodo tiesioginę įtaką pastarajam. 14 lentelė „Skiriamieji ir būdingieji fonetiniai tradicinių lietuvių (pa)tarmių požymiai, paminėti Eduardo Volterio klausimyne“ (p. 175), iliustruoja klausimyno kokybę: minimos fonetinės ypatybės yra skiriamieji ir būdingieji tarmių požymiai, tinkantys ir dabartiniams lietuvių kalbos variantams.

Daug dėmesio skiriama Kazimiero Jauniaus tarmėtyrinei veiklai. Autorės manymu, tarminiais aprašais, spausdintais Konstantino Gukovskio kalendoriuose, Jaunius dėjo pamatus lietuvių dialektologijai, deja, šios publikacijos

lietuvių tarmėtyros veik nepaveikė. Autorė yra kruopščiai išstudijavusi Jauniaus tarminius aprašus, su kolega Edmundu Trumpa kompiuterinės kartografijos būdu sudariusi jų žemėlapius⁷. Tyrimas leido tiksliau įvertinti Jauniaus pagal fonetinius, morfologinius, leksikos požymius skiriamas tarmes bei jų ribas ir įvairių izofonų stabilumą vs. pokyčius dabartiniame lietuvių kalbos plote.

Apibendrinama XIX a. antrosios pusės tarmių klasifikacijas, autorė konstatuoja, kad jose jau buvo suminėti pagrindiniai (pa)tarmių fonetiniai požymiai, beveik visų autorių tie patys. Šią mintį vizualizuoja 15 lentelė „Gretinamoji analizė: skiriamieji ir būdingieji fonetiniai tradicinių lietuvių (pa)tarmių požymiai“ (p. 197), kurioje gretinamos Jono Juškos, Eduardo Volterio, Antano Baranausko ir Kazimiero Jauniaus nurodytosios fonetinės ypatybės. Šių ypatybių inventorius išliko ir XX a. tarmių klasifikacijose. Tačiau morfologinėms, leksinėms ir sintaksinėms ypatybėms to meto aprašuose dėmesio būta mažiau, autorės manymu, jos nelaikytos skiriamaisiais tarmių požymiais.

Ketvirtasis labai svarbus tiriamojo laikotarpio dėmuo greta tarmių aprašų, klausimynų, klasifikacijų – tarmių chres-

tomatijų radimasis. Autorė kelia svarbius klausimus: „1) kokia tarmių medžiaga buvo skelbiama kaip vertingas šaltinis? 2) koks gyvosios kalbos ir senųjų raštų kalbos santykis XIX a. chrestomatijose? 3) kokia istorinė ir mokslinė šių leidinių vertė? 4) ar šiuos užrašymus galima vertinti kaip lietuviškosios fonetinės transkripcijos ištakas?“ (p. 200). Augusto Šleicherio, Adalberto Becenbergerio, Leopoldo Geitlerio, Eduardo Volterio, Antano Baranausko chrestomatinių leidinių sandaros ir tarmių medžiagos analizė atskleidė chrestomatijų įvairovę – bendrybes ir skirtumus bei vertę. Beveik visuose chrestomatiniuose leidiniuose būta įvairiopus apimties tarmės aprašų ir žodynų fragmentų, kurie iliustruoja „ne tik to meto kalbotyros madas, bet pirmiausia patvirtina jaunagramatikų ir jų pasekėjų teiginius apie kiekvienos kalbos <...> leksikos savitumą, po kelių dešimtmečių lėmusį ir didžiojo lietuvių kalbos žodyno sumanymą“ (p. 209).

Baranausko „Anykščių šilelį“ mokslininkė laiko chrestomatiniu tarminio teksto pavyzdžiu. Iš kelių leidimų Baranauskui labiausiai tiko Hugo Veberio išleista knyga dabartinių anykštėnų tarme ir tuomete rašomąja kalba. Tai rodo Baranausko požiūrį į tarminių tekstų rašybą – tikslų garsinį užrašymą, tikėtina, tapusį pagrindu vėlesnei tarminei lietuvių transkripcijai. Priešingai nei Rytprūsiesuose rengtose chrestomatijose, kuriose tarminiai tekstai buvo redaguojami, „tobulinami“ (pavyzdžiui, Šleicherio, Becenbergerio), Didžiosios Lietuvos

⁷ Danguolė Mikulėnienė, Edmundas Trumpa, Naujas žvilgsnis į Kazimiero Jauniaus tarmių klasifikaciją, in Saulius Ambrazas, Danguolė Mikulėnienė (red.), *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 2*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 128–146.

chrestomatijose laikomasi tarminio teksto autentiškumo. Antai kuo tikslesnio garsinio užrašymo siekta Franco Špechto išspausdintame dvitomyje „Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski“ (Leipzig, 1920–1922), didžiausiam XIX a. dialektologijos paminkle. Tačiau nenusistovėjusi rašyba neleido tiksliai atspindėti fonetinių tarminių požymių.

Autorė mano, kad kalbinėse Antano Baranausko pažūrose itin ryški jaunagramatikų įtaka: tyrinėti gyvąją kalbą – tarmes, rinktis savus, ne svetimus žodžius, senesnius, ne naujesnius. Jis kelia mintį, kad grynosios, svetimų nesugadintos kalbos reikia ieškoti tolimiausiose provincijose, nesugadintose dvarų, miestų ir miestelių.

Monografijoje dekonstruojami XX a. antrosios pusės mokslininkų sukurti stereotipai apie Baranauską kaip lenkomaną, autodidaktą, keistuolį atsiskyrėlį, lojalų caro valdžios tarną. Autorė pateikia Baranausko laiškų citatų, rodančių tarmių ir rašomosios kalbos išmanymą, išryškina ryšius su užsienio dvasininkais ir garsiais mokslininkais, kurie bendravo su juo kaip su lygiaverčiu mokslinių diskusijų partneriu ir vertino jį. 17 lentelė „Lingvistiniai Antano Baranausko ryšiai“ (p. 237–238) įtikinamai rodo jo mokslinės minties tarptautiškumą: bendrauta su Augustu Šleicheriu, Frydrichu Kuršaičiu, Boduenu de Kurtenė, Adalbertu Becenbergeriu, Leopoldu Geitleriu, Filipu Fortunatovu, Augustu Leskyne, Karlu Brugmanu, Francu Špechtu, Eduardu Volteriu, Augustu Fiku, Fer-

dinandu de Sosiūru, Georgu Neselmannu, Aleksandru Briukneriu, Jonu Juška, Jonu Jablonskiu ir kitais.

Trumpučiam ketvirtajame skyriuje „XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių tarmėtyros tarptautiškumo diskursas: jaunagramatiškųjų lietuvių kalbos tyrimų tąsa“ pristatomi ir vertinami neseniai atrasti dokumentai, liudijantys to laikotarpio lietuvių tarmėtyros tarptautiškumą. Pirmasis dokumentas – Kazimiero Būgos ranka rašyta Eduardo Volterio programa, sudaryta 1903 m. „lietuviškajai sekcijai prie slaviškojo susirinkimo“, ir įspūdingas kviestinių žymiausių Europos ir Lietuvos kalbinkų, turėjusių atstovauti *aistologijos* (t. y. balistikos) sekcijai, sąrašas. Slavistų suvažiavimui rengtasi iš anksto ir kruopščiai, tačiau jis buvo atšauktas dėl karo. Nepaisant to, surastieji dokumentai liudija to meto kalbotyros užmojus. Mokslininkė juose randa dialektologijai svarbios medžiagos: kviestinių į suvažiavimą tyrėjų sąrašas rodo pregeolingvistinės tarmėtyros pradžią bei tęsiamas mokslines jaunagramatikų idėjas, šis dokumentas patvirtina organizacinius Eduardo Volterio sugebėjimus ir mokslinio lyderio vaidmenį, projektas rodo kryptį į tautišką žodyną ir etimologiją. Antrasis pristatomų dokumentų pluoštas – Jono Basanavičiaus iniciatyva 1907 m. įkurtos Lietuvos mokslo draugijos epistolika, mat steigėjai kvietė į draugiją tarptautinę ir Lietuvos mokslo bendruomenę. Pateikiamos Augusto Leskyno, Bodueno de Kurtenė, Augustino Voldemaro ir

Kazimiero Būgos laiškų faksimilės, patvirtinančios autorės teiginius dėl tarpautiškumo ir kalbotyros kaip vietos tapatybės įtvirtinimo priemonės statuso. Abejočiau dėl šio skyrelio, apimančio vos 13 p. (net 10 p. yra laiškų faksimilės ir jų perrašai), pateikimo kaip atskiro – jis galėjo papildyti trečiąjį skyrių „Programiniai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvių tarmėtyros projektai“.

Svariose išvadose sumuojami atlikto tyrimo rezultatai – lietuvių tarmėtyros tapsmas: asmenybės ir jų darbai, socio-kultūrinis Europos kontekstas, lėmę tyrinėjamos epochos lingvistinės minties raidą.

Monografiją perskaitai vienu atsiškvėpimu lyg detektyvą, iliustruotą 17 informatyvių lentelių, 86 paveikslais.

Remtasi gausia literatūra, labai įvairiais šaltiniais (sąraše 319 pozicijų). Knygoje pateikiama daug nežinotų faktų, naujų interpretacijų, asmenybių atradimų. Joje dera kritiškas atidus žvilgsnis į pirmtakų pasiekimus ir pagarba jiems.

Laukiame tęsinio.

Manau, kad nebus perdėta, jei pavadinasi monografijos autorę lietuviškosios geolingvistikos *spiritus movens et amans*.

Dalia PAKALNIŠKIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lithuania

[dalia.pakalniskiene@gmail.com]